

**ОБСЛУГОВУЮЧА КООПЕРАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФУНКЦІОНУВАННІ
ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРЩИНИ**

Розкриті сучасний стан та основні тенденції розвитку сільськогосподарської кооперації Житомищини. Обґрунтовано необхідність активізації розвитку обслуговуючої кооперації малих та дрібнотоварних сільськогосподарських формувань. Розроблено низку пропозицій щодо організації, удосконалення та зміцнення діяльності обслуговуючих кооперативів на селі.

Постановка проблеми

Система трансформаційних перетворень аграрного сектора економіки поставила на порядок денний відродження обслуговуючих кооперативів як важливої складової інфраструктури аграрного ринку. Початок цьому процесу було покладено прийняттям Верховною Радою України Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997 р.) [7]. Останнім часом процес створення таких кооперативів хоч і активізувався, що пояснюється усвідомленням об'єктивної необхідності об'єднання дрібних сільськогосподарських товаровиробників в умовах зростаючої конкуренції на ринку, проте не набрав відчутних обертів, не став масовим явищем, а ті кооперативи, що функціонують, здебільшого працюють нестабільно та неефективно. Спостерігається ряд проблем, що стримують розвиток кооперативного руху: нерозуміння суті кооперації, недосконалість нормативно-правової бази, відсутність коштів для створення нових кооперативів, недостатня державна підтримка тощо.

Процес кооперування є надзвичайно важливим для всіх сільськогосподарських виробників – незалежно від форм власності та організаційно-правових форм господарювання. Водночас, у сучасних умовах найбільшої актуальності обслуговуюча кооперація набуває для господарств населення і, зокрема, тих, які приєднали до своїх земельних ділянок виділені їм земельні частки. Особливо актуальною для цих господарств є проблема обробітку значно розширених земельних ділянок та реалізації виробленої продукції. З огляду на вищезазначене, питання, пов'язані з визначенням сучасного стану і ролі обслуговуючих кооперативів у функціонуванні господарств населення, зумовили необхідність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень

Вагомий внесок у становлення та розвиток кооперації в Україні зробили класики кооперативної думки, насамперед М. Туган-Барановський, А. Жук, Б. Мартос, О. Онищенко, К. Паньківський, С. Подолинський, Є. Храпливий, А. Чаянов та ін.

Наразі проблеми ефективного розвитку кооперації в аграрній сфері економіки знаходяться у центрі уваги наукових досліджень П. Березівського, В. Гончаренка, Ф. Горбоноса [2; 9], В. Зіновчука [3; 4], О. Крисального [5], М. Маліка [8], Л. Молдован, А. Пантелеймоненка, Г. Черевко [9], Т. Швець [10] та ін. Водночас, не всі теоретичні та прикладні питання із зазначеної проблеми вивчені достатньою мірою, особливо – на регіональному рівні. Саме їх розгляд зумовив необхідність проведення даного дослідження.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес становлення та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), визначення їх ролі у функціонуванні господарств населення, а також обґрунтування і розробка практичних рекомендацій щодо активізації ефективної діяльності обслуговуючих кооперативів на селі.

Дослідження проведено з використанням діалектичного методу пізнання та системного підходу при вивченні закономірностей розвитку СОК; методів аналізу і синтезу – при оцінці ролі СОК у функціонуванні господарств населення; різноманітних прийомів економіко-статистичного методу; монографічного – при дослідженні розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації Житомирщини; абстрактно-логічного – для узагальнення результатів дослідження, формулювання висновків і пропозицій.

Результати досліджень

Обслуговуюча кооперація сільськогосподарських виробників здобула у світі визнання і дістала широке практичне застосування. В економічно розвинутих країнах її використовують для подолання труднощів стосовно обмежених можливостей дрібних та нових форм господарювання на селі. Кооперація відіграє особливу роль у взаємозв'язках елементів агробізнесу, дає можливість органічно поєднати особисті, колективні та суспільні інтереси, за її допомогою сільськогосподарські товаровиробники, зберігаючи юридичну та економічну самостійність, здатні долати бар'єри при виході на ринки збуту продукції, отримати порівняно більші доходи та необхідне технічне і інформаційне обслуговування, підвищити якість продукції, поглибити спеціалізацію тощо.

Незважаючи на всі позитивні моменти, які кооперація здатна надати дрібнотоварному сільськогосподарському виробникові, в Україні кооперативний

рух не розвивається на належному рівні. Наразі за обсягами та якістю надання послуг сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не задовольняють зростаючих потреб виробників сільськогосподарської продукції, оскільки понад 70% трудомісткої продукції повсякденного споживання – картоплі, овочів, фруктів, молока та м'яса – виробляється в господарствах населення, які не мають постійно діючих каналів збуту такої продукції. Як результат – значна частина вирощеної продукції, особливо у віддалених від приміської зони селах, згодовується худобі або псується. Частина її потрапляє до кінцевих споживачів, але через посередників, чи продається селянами поза межами організованих аграрних ринків у непридатних для торгівлі місцях. Крім цього, сучасні підприємства з переробки сільськогосподарської продукції зацікавлені закуповувати чітко стандартизовану сировину і великими партіями. Вони не бажають мати справу з великою кількістю дрібних виробників з неоднорідною за стандартними параметрами продукцією.

Господарства населення належать до категорії домогосподарств і вирізняються серед них тим, що виробляють сільськогосподарську продукцію переважно для задоволення власних потреб. До господарств населення відносяться також особисті селянські господарства, виробники сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках, на ділянках колективного й індивідуального садівництва та на дачних ділянках. Дані господарства в умовах загострення конкуренції на аграрних ринках постали не лише перед проблемою реалізації надлишків продукції (низький рівень закупівельних цін, відсутність стабільних та надійних каналів збуту), а й з підвищенням цін на енергоресурси, сільськогосподарську техніку та послуги, добрива, корми, що робить виробництво неефективним й знижує товарність їх продукції.

У зв'язку із значною кількістю господарств населення та фізичних осіб, які займаються сільськогосподарським виробництвом та неспроможністю більшості сільськогосподарських підприємств задовольнити їхні потреби виробничого та збутового характеру, доцільно сприяти створенню за безпосередньою участю селян обслуговуючих кооперативів. Водночас, розвиток кооперації на селі стримується відсутністю організаторів кооперативного руху, недосконалістю законодавства, недостатньою обізнаністю селян у перевагах об'єднання зусиль для подальшого розвитку і відсутністю належної державної підтримки.

Кооперативний рух зародився в Україні майже 150 років тому, проте, наразі практично зупинився процес створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, а в окремих регіонах вони припинили свою господарську діяльність. У 2010 р. в Україні було зареєстровано 936 таких кооперативів, або на 191 менше, порівняно з відповідним періодом 2005 р. Кооперування

розвивається темпами, далекими від бажаних, внаслідок пасивного ставлення селян до його ідей, що, в свою чергу, зумовлене рядом причин:

- податкова служба на місцях не сприймає неприбуткового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які оподатковуються на рівні підприємницьких структур;

- перші кооперативи зі спільного використання техніки з часом, зусиллями їх керівництва, стали функціонувати як комерційні структури;

- становлення кооперативного сектора у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва в Україні відбувалося без належної фінансової підтримки тощо.

Вирішення проблем розвитку обслуговуючої кооперації в Україні можливе за умови державної підтримки розвитку мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як важливого чинника підвищення конкурентоспроможності господарств населення, поліпшення їх соціально-економічного стану та розширення сфери зайнятості селян. Прийнята урядом у 2009 р. Державна цільова програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р. передбачає створити 10500 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, практично, на території кожної сільської ради [6]. Найбільш доцільним є створення молочарських, м'ясопереробних, плодоовочевих, зернових та багатофункціональних кооперативів, які сприятимуть соціальному відродженню села й розвитку сільських територій.

Проведене дослідження свідчить, що у 1997–1999 рр. в області було зареєстровано лише 3 кооперативи. З кожним роком кількість кооперативів стрімко зростала і уже в 2007 р. становила 78 одиниць, в 2008 р. – 83. Наразі в області зареєстровано 96 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, 90 з яких функціонує на неприбутковій основі, водночас, надають послуги лише 53 кооперативи (табл. 1). За видами діяльності обслуговуючі кооперативи області поділяються на багатофункціональні – 81%, сервісні – 10% та заготівельно-збутові – 6%. Більшість кооперативів спеціалізуються у сфері надання автотранспортних послуг, обробітку присадибних ділянок, заготівлі, переробки та реалізації продукції, ветеринарного обслуговування та штучного осіменіння. У сільській місцевості функціонує 71% всіх кооперативів області, 29% – на районному рівні.

Таблиця 1. Динаміка розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Житомирської області, од.

Район	2009 р.		2010 р.		2011 р.*	
	всього/ багато- функціо- нальні	не функціо- нують	всього/ багато- функціо- нальні	не функціо- нують	Всього/Багато- функціо- нальні	Не функціо- нують
Андрушівський	8/7	4	7/6	3	7/6	3
Бердичівський	6/4	1	6/5	1	6/5	1
Любарський	1/-	-	1/1	1	1/1	1
Попільнянський	1/-	-	1/-	-	1/-	-
Ружинський	3/2	1	3/2	1	3/2	1
Чуднівський	2/2	2	2/2	2	3/3	2
Романівський	5/4	5	5/4	4	5/4	4
Житомирський	7/5	5	10/8	6	10/8	6
Коростишівський	5/5	-	5/5	-	5/5	-
Нов.-Волинський	2/2	2	2/2	1	2/2	1
Черняхівський	2/2	1	2/2	1	1/1	1
Баранівський	3/2	3	2/2	2	2/2	2
Вол.-Волинський	1/-	-	2/1	1	2/1	1
Ємільчинський	6/3	3	5/5	3	5/5	3
Коростенський	3/2	3	3/2	3	3/2	3
Лугинський	2/2	-	1/1	-	2/1	-
Малинський	5/2	2	5/2	2	6/3	1
Народицький	1/1	1	1/1	1	-/-	1
Овруцький	4/4	1	4/4	1	4/4	1
Олевський	6/4	5	7/4	5	8/5	5
Радомишльський	3/2	3	3/2	3	3/3	3
Червоноармійський	12/12	-	12/12	-	11/11	-
Брусилівський	5/2	3	6/4	3	6/4	3
Всього:	93/72	45	95/79	44	96/78	43

* 2011 р. – станом на 01.10 2011 р.

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку в Житомирській області.

У відповідності до Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р., в області прийнята Програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Програмою передбачається спрямувати кошти для надання підтримки діючим та створення близько 420 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що сприятиме розвитку аграрного виробництва, розширенню сфери зайнятості сільського населення та підвищенню його добробуту.

У 2009 р. було проведено конкурс серед кооперативів, основним критерієм оцінки якого визначено ефективність їх діяльності. За результатами проведеного

конкурсу, показовими визнано сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи за напрямками: молочарський – СОК «Соболівський» с. Соболівка Романівського району, багатофункціональний – СонК «Жубровицький» с. Жубровичі Олевського району, з обробітку землі та збирання урожаю – СОК «Агротех-2009» с. Семенівка Бердичівського району, плодоовочевий – СОК «Злагода Плюс» с. Кодня Житомирського району. Зазначені кооперативи у подальшому слугуватимуть навчально-демонстраційною базою для розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в області. Даними кооперативами використано кошти державної підтримки в сумі 1,4 млн грн (табл. 2).

Таблиця 2. Основні показники функціонування СОК Житомирської області

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.*
Кількість кооперативів, що функціонують	48	51	53
Обсяг наданих послуг, тис. грн.	525	1755	1426
Отримано допомоги, тис. грн.:	1400	-	500
- місцевий бюджет	-	-	300
- державний бюджет	1400	-	200

Джерело: розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку в Житомирській області.

У 2010 р. досліджуваними кооперативами надано послуг на суму 1,514 млн грн, що складає 86% від валового обсягу послуг кооперативів області. З метою організації збуту сільськогосподарської продукції, забезпечення прийнятних реалізаційних цін для сільськогосподарських товаровиробників в області функціонує 1241 заготівельний пункт, в тому числі із заготівлі молока – 1181, з них 420 здійснюють охолодження молока, на районному рівні зареєстровано 21 районний агроторговий дім, в тому числі 14 – на кооперативних засадах, Житомирська товарна агропромислова біржа. Вони надають допомогу сільськогосподарським товаровиробникам із реалізації продукції та матеріально-технічного забезпечення. Аналіз діяльності обслуговуючих кооперативів свідчить про необхідність продовження роботи з підтримки цих структур, розширенню їх мережі та збільшення послуг для виробників сільськогосподарської продукції.

З метою активізації розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на державному рівні, необхідно здійснити ряд важливих заходів:

- організувати проведення масових інформаційно-роз'яснювальних робіт серед членів господарств населення, фермерів, та фізичних осіб, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, про конкурентні переваги провадження їх діяльності в складі кооперативів;

- врегулювати правове поле, навчити товаровиробників організовувати кооперативи, формувати матеріально-технічну базу шляхом передачі майнових паїв, які не використовуються;

- залучити державну підтримку у формуванні прозорих кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції як одного з важелів створення конкурентного середовища на аграрних ринках;

- створити умови для зменшення кількості посередників між виробниками і кінцевими споживачами сільськогосподарської продукції та здешевлення послуг з її транспортування, заготівлі, зберігання, первинної переробки, пакування та реалізації;

- налагодити взаємовигідні партнерські відносини між іншими учасниками аграрних ринків тощо.

Окрім організаційно-правових аспектів активізації створення кооперативів, не визначено важливі моменти державної цільової фінансової підтримки сільськогосподарських кооперативів, такі, як лізинг, участь у приватизації державних підприємств, створення спеціального фонду підтримки кооперативного руху в сільському господарстві на зразок Державного фонду підтримки фермерів тощо. Проблематичним є також інвестування кооперативного сектора. У цьому плані перспективним є формування мережі кооперативних банків та кредитних спілок.

Обслуговуючі кооперативи створюються на селі не з метою отримання прибутку, а для надання різноманітних послуг своїм членам, пов'язаних з веденням особистого господарства, за собівартістю. Як свідчить практика, найбільшу користь від обслуговуючої кооперації одержують господарства населення та фермерські господарства, які самостійно, поодиноці, не в змозі вирішувати проблеми, що виникають. Завдяки колективній співпраці, господарств населення можуть отримувати прибуток не лише від сільськогосподарського виробництва, а від переробки, заготівлі та збуту. Окрім підвищення ефективності від спільної діяльності своїх учасників, обслуговуюча кооперація забезпечує соціальну підтримку та соціальний захист сільського населення.

Сільське господарство України базується на відносно дрібних господарських структурах, для яких характерними є проблеми зі збутом невеликих партій товарної продукції. Водночас, господарства населення не здатні самостійно адаптуватися до правил СОТ і вимог аграрних ринків щодо виробництва високоякісної і безпечної сільськогосподарської продукції. Так, молоко, що виробляється господарствами населення за показниками якості, не відповідає міжнародним стандартам через незадовільні санітарні умови його виробництва та зберігання. Це означає, що майже $\frac{3}{4}$ всього молока за умовами СОТ не матиме попиту. Набуття Україною членства СОТ і формування ринку земель вимагатимуть від господарств населення у майбутньому лише один напрям розвитку – трансформацію у дрібний і малий аграрний бізнес, зростання рівня

товарності, в подальшому – створення на їхній основі фермерських господарств. Важливим чинником економічної стійкості в умовах стандартів СОТ для дрібного й малого аграрного бізнесу вбачається кооперація господарюючих суб'єктів та інтеграція зі сільськогосподарськими та переробними підприємствами.

Заслугує на широке практичне застосування обслуговуючої кооперації у сфері формування матеріально-технічної бази господарств населення. Забезпеченість сільських домогосподарств технічними засобами виробництва досить низька, у більшості випадків вона в десятки разів нижча, порівняно із сільськогосподарськими підприємствами. Значного поширення на селі набуло кооперування зі спільного використання техніки, оскільки більшість власників садиб не в змозі самотійно придбати сучасну техніку. Господарствам населення доцільно створювати кооперативи з використання сільськогосподарської техніки або самотійно, або спільно з фермерськими господарствами. При цьому, для господарств стає доступним придбання її на умовах лізингу, за яким здійснюється передоплата у розмірі 20% вартості засобів виробництва. Лише кооперативи, а не окремі господарства здатні здійснити передоплату засобів виробництва, а також забезпечити їх повну оплату в строки, передбачені угодою. Слід відмітити, наразі нині на селі здебільшого створюються неформальні виробничі об'єднання, в яких економічні відносини між учасниками налагоджуються на товариській основі – простій усній домовленості партнерів чи так званої сусідської допомоги. Цьому сприяють колізії у визначенні неприбуткового статусу обслуговуючих кооперативів та незрозуміння їх призначення і суті товаровиробниками.

Разом з тим, кооперація господарств населення зі сільгоспідприємствами з багатьох інших видів діяльності є доцільною, зокрема, з переробки продукції, її реалізації, у постачальницькій діяльності і отриманні різних послуг. Доцільним також є і кооперування у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції (відгодівля молодняка ВРХ та свиней тощо).

Наявні державні цільові програми, спрямовані на забезпечення розвитку аграрного сектора економіки, не враховують проблем сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Розв'язання нагальних проблем господарств населення можливе лише за умови дієвої державної підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як важливої соціально-економічної інституції підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, активного розвитку сільських територій та підвищення рівня і якості життя сільського населення в цілому.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація – важливий шлях до одержання вигоди всіма її учасниками. Це – одна з найбільш вдалих форм

організації агропромислового виробництва. Обслуговуюча кооперація на селі повинна зайняти важливе місце у піднесенні національної економіки, виході її з кризового стану, оскільки в умовах великої конкуренції сільськогосподарські товаровиробники самостійно не в змозі протистояти посередницькому бізнесу.

Держава покликана забезпечити законодавчу підтримку і регулювання діяльності кооперативних формувань. Надання державної цільової підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів забезпечить просування сільськогосподарської продукції господарств населення на аграрні ринки за вигідними та стабільними цінами, сприятиме, в цілому, реалізації потенціалу аграрного сектора економіки, підвищенню його конкурентоспроможності та розвитку сільських територій.

Створення господарствами населення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є одним із найважливіших шляхів підвищення продуктивності та ефективності даних господарств. Крім того, важливими питаннями у сфері підтримки господарств населення та сприяння розвитку сільських територій залишаються: надання консультативно-інформаційних послуг, налагодження сервісного обслуговування населення, розширення випуску промисловістю малогабаритної техніки й інвентарю з метою зменшення затрат ручної праці, розширення площ землекористування особистих господарств, розвиток комунального господарства, ветеринарне обслуговування та епізоотична безпека на селі, селективні роботи й забезпечення продуктивними сортами рослин та породами худоби і птиці тощо.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення соціально-економічних засад функціонування господарств населення в контексті розвитку сільських територій.

Література

-
1. Булуй О.Г. Проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарської кооперації в Житомирській області / О.Г. Булуй // Агроінком. – 2000. – № 2. – С. 24–27.
 2. Горбонос Ф.В. Кооператив як форма прояву відносин / Ф.В. Горбонос // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 26–32.
 3. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – Вид. 2-ге, [перероб. та доп.]. – К. : Вид-во «Логос», 2001. – 380 с.
 4. Зіновчук В.В. Особливості формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті. – К.:ІАЕ УААН. – 2001. – С. 196–200.
 5. Крисальний О. В. Трансформація колективних сільськогосподарських підприємств у кооперативи // Економіка АПК. – 2000. – № 3. – С. 12–15.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2009 р., № 723 «Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р.» // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 103. – С. 38–42.

7. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – С. 683-695.

8. Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні / [за ред. д.е.н. М.Й. Маліка]. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 166 с.

9. Черевко Г. В., Горбонос Ф. В., Павленчик Н. Ф. Роль кооперації у розвитку аграрних відносин в Україні // Економіка АПК. – 2000. – № 11. – С. 16–19.

10. Швець Т.В. Особливості формування та функціонування кооперативів при сільських громадах Північно-Західного економічного регіону України // Вісник ДАУ. – Житомир, 2006. – №1. – С. 263–272.
